

УДК 347.5:340:5

Ю. Є. Борисова

аспірант

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

МОРАЛЬНА ШКОДА ТА УМОВИ ЇЇ КОМПЕНСАЦІЇ В АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОМУ ПРАВІ

Статтю присвячено дослідженню категорії моральної шкоди в англо-американському праві та умов отримання відповідної компенсації.

Звертається увага як на загальні ознаки делікту, так і на додаткові умови, що необхідні для реалізації можливості компенсації моральної шкоди, оскільки кожний спеціальний делікт вимагає наявності певних спеціальних умов, відсутність яких унеможливує застосування відповідних засобів правового захисту.

Ключові слова: моральна шкода, компенсація моральної шкоди, умови компенсації моральної шкоди, поійменовані делікти, англо-американське право.

Постановка проблеми. У сучасних правових системах світу особа може захищати свої права та законні інтереси усіма незабороненими правовими засобами, серед яких компенсація моральної шкоди посідає одне із найважливіших місць.

Для цивільного права України категорія моральної шкоди є відносно новою. У країнах же англо-американського права інститут компенсації моральної шкоди є дуже розвиненим і широко застосовуваним. Тому вивчення досвіду правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин для вітчизняних юристів являє не лише теоретичний, а й практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з відшкодуванням (компенсацією) моральної шкоди, досліджувались у наукових працях таких вчених, як: У. Бернам, К. Осаке, В. П. Палюк, В. Д. Примак, С. І. Шимон, О. М. Ерделевський та ін. Крім того, тією чи іншою мірою, їм приділяли увагу: І. С. Канзафарова, Т. С. Ківалова, Т. Є. Крисань, І. С. Ніжинська, С. Я. Ременяк, І. В. Саприкіна, А. В. Янчук та ін.

Проте питання щодо компенсації моральної шкоди у країнах англо-американського права у вітчизняній цивілістиці до цього часу залишається недостатньо вивченим.

Постановка завдання. Метою цієї статті є з'ясування сутності та змісту категорії моральної шкоди в англо-американському праві, а також вивчення питань, пов'язаних з умовами компенсації останньої.

Виклад основного матеріалу. У класичному англо-американському праві поняття *spiritual harm* («духовна шкода») [6, Section 575 (comment (b))

або *moral harm* асоціюється з нематеріальною (негрошовою, неекономічною, немайновою) шкодою, тобто за дефініцією в англо-американському праві під моральною шкодою розуміється економічно невимірювана шкода, шкода, завдана негрошовим інтересам (тобто нематеріальним благам і немайновим правам) іншої особи. Але, незважаючи на те, що моральна шкода є економічно невимірюваною, вона компенсується грошима [2, с. 133, 186].

Необхідно зазначити, що власне термін «моральна шкода» (*moral harm*) є чужим для термінології англо-американського права, тому його використання в рамках даного дослідження є умовним. Хоча за своєю сутністю наведені вище уявлення про моральну шкоду в цілому узгоджуються з уявленнями, висвітленими у сучасній українській юридичній літературі.

Так, наприклад, вітчизняний цивіліст О. Отрадна пропонує визначати моральну шкоду «як негативні наслідки для внутрішньої, психічної сфери людини, її відчуттів, самопочуття, ментального здоров'я, що полягають у відсутності емоційного благополуччя та/або наявності психічного розладу» [3, с. 21].

У середньовічному англійському праві виключне повноваження вирішувати питання моральної шкоди (тоді моральна шкода називалась духовною шкодою) належало лише суду англійського духовенства [2, с. 134].

Сьогодні вчення про моральну шкоду є одним із центральних у англо-американському деліктному праві. Згідно із зазначеним вченням, моральна шкода розглядається в рамках вчення про соціальну шкоду, яка може бути фактичною та юридичною. Остання поділяється на матеріальну і моральну, яка, своєю чергою, поділяється на багаточисельні поймаєновані різновиди.

На нашу думку, такий поділ шкоди на види в англо-американському праві в цілому кореспондує відповідним уявленням сучасних вітчизняних правознавців. При цьому варто звернути увагу на те, що у вітчизняній цивілістиці існує думка, що «поділ шкоди на соціальну, юридичну і фактичну є умовним, так званою «науковою абстракцією», що спрямована на більш детальне з'ясування правової природи наслідків цивільного правопорушення. В дійсності, співвідношення соціальної та юридичної шкоди проявляється як співвідношення змісту і форми. Соціальна шкода, щоби мати правове значення, повинна прийняти юридичну форму. Що стосується фактичної шкоди, то в цивільному праві вона має значення лише як можлива форма прояву соціальної шкоди» [4, с. 13–14].

«Багатоманітність» моральної шкоди дозволяє розглядати її у різних ракурсах і площинах: як філософську категорію, як родове поняття, юридичну категорію, багаточаузальне явище, багатосимптоматичне ушкодження, багатосуб'єктну втрату, медичний стан [2, с. 134–135].

К. Осаке звертає увагу на те, що в англо-американському праві поняття «моральна шкода» включає не менше тридцяти поймаєнованих видів нематеріальної шкоди, що складають «мозаїку» генетично споріднених юридичних різновидів шкоди. Іншими словами, моральна шкода розглядається як комплекс однорідних поймаєнованих видів духовної шкоди [2, с. 134].

Як родове поняття моральна шкода включає в себе окремі різновиди одно і того ж явища, тобто утворює групу однорідних випадків моральної шкоди. Емоційні страждання (що проявляються як моральні і (або) фізичні страждання) є найбільш розповсюдженим елементом цього родового поняття. Але поряд з емоційними стражданнями виокремлюються ще не менше тридцяти різновидів моральної шкоди, тому, на думку К. Осаке, в англо-американському праві було б фундаментальною помилкою порівнювати абсолютно незіставлювані поняття — «моральна шкода» та «емоційні страждання». Як юридична категорія моральна шкода є юридичним наслідком певного поійменованого делікту, тобто негативним результатом конкретної неправомірної вольової дії іншої особи. Моральна шкода є юридичною шкодою і завжди пов'язана з правопорушенням, а компенсація фактичної шкоди не передбачається і не повинна відбуватися [2, с. 135].

Як багатокаузальне явище моральна шкода завдається різними поійменованими деліктами. Один поійменований делікт здатен завдавати різні види моральної шкоди в одному діянні. Наприклад, поійменований делікт, що називається «дифамація» (Restatement (2nd) Torts, §§ 558–623), може одразу завдавати в одному діянні і шкоду репутації, і емоційні страждання — два окремі різновиди моральної шкоди [2, с. 135].

Як зазначає У. Бернам, дифамація як делікт вимагає наявності таких елементів: 1) висловлювання відповідачем наклепницьких заяв стосовно позивача; 2) опублікування заяви; 3) завдання заявою шкоди репутації позивача. При цьому не вимагається наявності у відповідача умислу або необережності; достатньо того, що відповідна заява відповідача була опублікована. У даному контексті поняття «опублікування» дещо відрізняється від звичайного і означає, що заяву було доведено до відома третьої особи. Дифамація може бути письмовою (*libel*) або усною (*slander*). Особа, що «переопубліковує» (повторює) наклепницьку заяву, підлягає такій самій відповідальності, як і особа, від якої дифамація первісно походила. Таким чином, відповідальність за наклеп може покладатись на: авторів статей; редакторів і власників газет, журналів; компанії, що друкують книги; теле- і радіокомпанії; теле- і радіотранслюючі компанії. А «первісне джерело» дифамації несе також додаткову відповідальність за шкоду, завдану таким «переопублікуванням» наклепу [1, с. 721–723].

Варто звернути увагу на те, що, на відміну від англійського права, право США розглядає заяву як наклепницьку, якщо вона завдає шкоди репутації особи в рамках конкретної соціальної підгрупи, а не в межах громади або соціальної спільноти в цілому. За загальним правилом, якщо дифамація доведена, збитки презюмуються; якщо дифамація була навмисною, суд може зобов'язати відповідача сплатити штрафні збитки. Проте таке правило, як і принцип покладення тягара доказування на відповідача, було модифіковано судами при вирішенні спорів, пов'язаних із захистом «публічного інтересу» [1, с. 722].

В англо-американському праві, поряд з принципом поійменованих деліктів (*nominate torts*), діє принцип поійменованих видів моральної шкоди

(*nominate species of moral harm*), і не може бути принципу генеральної моральної шкоди [2, с. 136].

У кожного пойменованого делікта є свій суб'єкт, свій об'єкт захисту, свої ознаки, свої підстави для звільнення від відповідальності, свої міри виміру розміру збитків, свої заходи захисту і своя процедура пред'явлення позову [2, с. 136].

В англо-американському праві виокремлюються такі ознаки делікта: зовнішній прояв вольової поведінки заподіювача шкоди у формі дії або бездіяльності; протиправність і шкідливість поведінки; наявність шкоди; причинний зв'язок між поведінкою і шкодою; вина; караність поведінки [2, с. 139].

О. М. Ерделевський звертає увагу на те, що у країнах англосаксонського права підстави відповідальності за завдану «психічну шкоду» диференціюються залежно від виду вини заподіювача шкоди. Підставами відповідальності за необережне завдання шкоди є: наявність у заподіювача шкоди обов'язку дотримання необхідної обережності по відношенню до потерпілого; порушення заподіювачем шкоди цього обов'язку; завдання потерпілому шкоди в результаті такого порушення [5, с. 16].

Пояснюючи наведені положення, О. М. Ерделевський зазначає, що обов'язок дотримуватись необхідної обережності передбачає обов'язок і можливість заподіювача шкоди передбачати шкідливі наслідки свого вчинку (передбачуваність шкоди) в результаті порушення обов'язку дотримуватись обережності. Іншими словами, умовою відповідальності є вина заподіювача шкоди у формі необережності. Крім того, правопорушення має бути безпосередньою причиною шкідливого результату, що настав, тобто необхідна наявність причинного зв'язку між неправомірною дією і шкодою, що настала. Поряд із цим, на заподіювача шкоди покладено обов'язок дотримуватись обережності по відношенню до своїх ближніх, під якими розуміються всі ті особи, які настільки прямо і безпосередньо можуть бути зачеплені діями заподіювача шкоди, що на ньому лежить обов'язок розумно передбачати можливість завдання шкоди. Але якщо шкода і передбачувана, то зовсім не завжди виникає обов'язок її відшкодувати — вона може бути визнана занадто віддаленою. Виходячи з цього, англійські суди приділяють велику увагу розмежуванню фактичного і правового причинного зв'язку, керуючись принципом: «Правопорушник не відповідає за шкоду, яка не могла бути передбачуваною, але це не означає, що він відповідає за будь-яку шкоду, яку розумна людина могла передбачити». Іншими словами, передбачуваність є необхідною умовою відповідальності за завдання шкоди, але її недостатньо для настання відповідальності, якщо шкода була занадто віддаленою [5, с. 16–17].

Висновки. В англо-американському праві під моральною шкодою розуміється економічно невимірювана шкода, тобто шкода, завдана негрошовим інтересам (нематеріальним благам і немайновим правам) іншої особи. Моральна шкода є юридичною шкодою і завжди пов'язана з правопорушенням. Вона завдається різними пойменованими деліктами, причому один пойменований делікт здатен завдавати різні види моральної шкоди.

В англо-американському праві для реалізації можливості компенсації моральної шкоди, крім наявності загальних ознак делікта, необхідна і наявність додаткових умов, оскільки кожний поймає делікт вимагає наявності певних спеціальних умов, відсутність яких унеможливило застосування відповідних заходів правового захисту.

Список літератури

1. Бернам У. Правовая система США. 3-й выпуск [Текст] / У. Бернам. — М. : Новая юстиция, 2007. — 1216 с.
2. Осаке К. Моральный вред в англо-американском праве: понятие, классификация и компенсация / К. Осаке // Ежегодник сравнительного права. 2011 / под ред. Д. В. Дождева. — М. : Статут, 2011. — С. 133–186.
3. Отраднова О. Компенсація моральної шкоди, заподіяної порушенням цивільно-правового договору / О. Отраднова // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2015. — № 2 (40). — С. 18–23.
4. Ременяк С. Я. Відшкодування шкоди, завданої малолітніми особами, за цивільним законодавством України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. — Одеса : ОНЮА, 2007. — С. 13–14.
5. Эрделевский А. М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики [Текст] / А. М. Эрделевский. — 3-е изд., испр. и доп. — М. : Волтерс Клувер, 2004. — 320 с.
6. Restatement (2nd) Torts. The American Law Institute, 1977 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://yalelawtechdotorg.files.wordpress.com/2013/10/info-privacy-handout.pdf>. — Назва з екрана.

Стаття надійшла до редакції 03.05.2017

Ю. Е. Борисова

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

МОРАЛЬНЫЙ ВРЕД И УСЛОВИЯ ЕГО КОМПЕНСАЦИИ В АНГЛО-АМЕРИКАНСКОМ ПРАВЕ

Резюме

Статья посвящена исследованию категории морального вреда в англо-американском праве и условий его компенсации. Акцентируется внимание на том, что в англо-американском праве под моральным вредом понимается экономически неизмеримый вред, то есть вред, причиненный неденежным интересам (нематериальным благам и неимущественным правам) другого лица.

Моральный вред является юридическим вредом и всегда связан с правонарушением. Он причиняется различными поименованными деликтами, при этом один поименованный деликт способен причинять разные виды морального вреда.

В англо-американском праве для реализации возможности компенсации морального вреда, кроме наличия общих признаков деликта, необходимо и наличие дополнительных условий, поскольку каждый поименованный деликт требует наличия определенных специальных условий, отсутствие которых делает невозможным применение соответствующих средств правовой защиты.

Ключевые слова: моральный вред, компенсация морального вреда, условия компенсации морального вреда, поименованные деликты, англо-американское право.

U. E. Borisova

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzsky Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

MORAL HARM AND CONDITIONS OF ITS COMPENSATION IN THE ANGLO-AMERICAN LAW

Summary

The article is devoted to a research of category of moral harm in the Anglo-American law and conditions of its compensation. The attention is focused that in the Anglo-American law moral harm is understood as economically immeasurable harm, that is the harm done to the non-monetary interests (the non-material benefits and the non-property rights) of other person.

Moral harm is legal harm and is always connected with offense. It is caused by various nominated torts, at the same time one nominated tort is capable to cause different types of moral harm.

In the Anglo-American law realization of a possibility of compensation of moral harm, except existence of the general signs of tort, requires also existence of additional conditions as each nominated tort demands existence of certain special conditions which lack makes impossible application of appropriate means of legal protection.

Key words: moral harm, compensation of moral harm, a condition of compensation of moral harm, the nominated torts, the Anglo-American law.